

IMPERIALIZEM, GLOBALIZACIJA IN GEOPOLITIČNI KONFLIKT: K ENOTNI TEORIJI ZNOTRAJDRUŽBENIH IN MEDNARODNIH ODNOSOV**

Povzetek. Na področju mednarodnih odnosov je v zadnjih letih neortodoksni historični materializem vse vidnejša in živahnejša paradigma. Teoretiki na različne in vznemirljive nove načine odgovarjajo na temeljna področna vprašanja, kot so: kaj so mednarodni odnosi, kdaj, zakaj in kako so nastali, kako delujejo v različnih kontekstih in obdobjih, kaj so njihove strukturne značilnosti in principi. V članku predstavimo neortodoksne marksistične odgovore na nekatera izmed teh vprašanj. Naša izhodiščna teza je, da obstoječe marksistične in neorealistične teorije geopolitike niso ustrezne, zato se v prvem delu članka posvetimo predstavitvi in kritiki teh teorij. V drugem delu članka predstavimo in zagovarjamo alternativno teorijo narave in sprememb meddržavnega sistema po koncu srednjega veka, sploh kar zadeva imperializem in globalizacijo.

Ključni pojmi: marksizem, mednarodni odnosi, neo-realizem, imperializem, globalizacija

Uvod

Ray Kiely pronicljivo ugotavlja, da je »značaj mednarodnega reda po letu 2001 [...] prispeval k obujanju starejših teorij mednarodnega, ki so temeljile na realističnih pojmih oblastne politike ali na marksističnih teorijah imperializma« (Kiely, 2013: 5; podobno poudarja tudi Davenport, 2013: 29). Po obdobju dozdevno neskončnega razcveta globalizacijske teorije v zadnjem desetletju 20. stoletja, ko so zavladale ideje o precej miroljubni in vseobsegajoči liberalni strnitvi družb in nacionalnih držav v svetovni nadnacionalni ekonomski red, je polje mednarodnih odnosov naenkrat doživelo preobrat.¹ Globalizacijsko teorijo, po kateri je časovno-prostorska zgotitev

* Dr. Tibor Rutar, asistent na Filozofski fakulteti, Univerza v Ljubljani.

** Pregledni znanstveni članek.

¹ Nemara bi bilo ustrezneje, manj anahronistično govoriti o meddružbenih odnosih, saj so se mednarodni odnosi pojavili šele nedavno, tj. z nastankom nacionalnih držav. Ker je raba izraza mednarodni odnosi ustaljena v literaturi in ker izraz meddružbeno s seboj prinaša lastne dileme, se bomo držali prvega.

sveta v zadnji tretjini 20. stoletja – natančneje, nova komunikacijska tehnologija, svetovna razširitev in utrditev kapitalističnih gospodarstev ter liberalizacija trgov – potisnila na rob ali celo odpravila vzročno vlogo nacionalnih držav in jih vključila v povsem novi svetovni nadnacionalni liberalni red, so končno nadomestile primernejše, neorealistične in marksistične teorije.²

Prve so poudarjale, da je geopolitični konflikt bolj ali manj nujni, večni, strukturni pojav, ki izhaja iz samega obstoja necentraliziranega meddržavnega sistema, tj. sistemske anarhije. Vztrajale so, da globalizacija pravzaprav ni uspela razbiti sistema nacionalnih držav, zato ni čudno, da državni akterji še vedno težijo h geopolitičnemu tekmovanju in konfliktu; to je njihovo naravno poslanstvo, ki obstaja, od kar obstaja (anarhično) mnoštvo političnih enot. Druge so trdile, da geopolitično tekmovanje, konflikt in celo imperializem – vsaj v kapitalizmu – nujno spremljajo konkurenčno akumulacijo kapitala; ekonomska konkurenca bolj ali manj potrebuje sicer ločeno geopolitično konkurenco (Harvey, 2003: 34), zato neliberalna narava mednarodnega reda po letu 2001 ni nenavadna.

Naša izhodiščna teza je, da kljub tem ustrežnejšim sklepom niti realistični niti marksistični sklop razlag nista zares ustrezna. V resnici sta oba podobna (natančneje, marksistični parazitira na neorealističnem), kar pomeni, da ju bremenijo podobne analitične neustreznosti.³ Realistične ali neorealistične teorije mednarodnih odnosov so analitično precej osiromašene na vsaj dva povezana načina. Po eni strani neupravičeno, *a priori* zavračajo vlogo znotrajdružbenih, socioloških dejavnikov pri geopolitični dinamiki, po drugi strani pa prihajajo do napačnih, pretiranih sklepov glede implikacij mednarodnih dejavnikov, kakršna je sistemska anarhija. V članku bomo zato predstavili, razvili in zagovarjali neortodoksno marksistično teorijo mednarodnih odnosov, s katero bomo lahko razložili različne, tako sodobne kot starejše, oblike mednarodnega reda oziroma geopolitike, ne da bi podcenili ali precenili njen pomen.

Kritike in izhodišča

Začnimo z natančnejšim opisom realizma v mednarodnih odnosih, ki smo ga do zdaj že večkrat nenaklonjeno omenili, a nikoli definirali.⁴ V

² Za natančnejšo razpravo o globalizacijski teoriji glej Rosenberg (2000; 2005).

³ Alex Callinicos, denimo, navkljub svoji kritični drži do realizma izrecno zagovarja t. i. »realistični moment« v marksistični teoriji geopolitike (Callinicos, 2007; 2009b: 82; primerjaj Callinicos in Rosenberg, 2008: 106–109). Tudi David Harvey se (prek Hannah Arendt) zanaša na neorealizem, čeprav ne tako izrecno kot Callinicos. Njegov kriptorealizem je kljub temu precej očiten in nanj je opozorilo več komentatorjev (denimo Brenner, 2006: 80–81; in van Apeldoorn, 2014: 10–11).

⁴ Smiselno je dodati, da realizem v mednarodnih odnosih nima nobene povezave z realizmom v filozofiji znanosti, denimo Bhaskarjevim kritičnim realizmom (Bhaskar, 2008).

akademskem polju mednarodnih odnosov realizem označuje sklop teorij, ki jih družijo zgolj zelo splošne skupne značilnosti, kot sta: (1) metodološki primat mednarodnih namesto znotrajdružbenih odnosov ter (2) pojmovanje mednarodnega nivoja kot nivoja večnega, tj. nadzgodovinskega, in nespremenljivega oblastnega tekmovanja med političnimi akterji. Od tod dalje se realistične teorije, kakršna sta klasični realizem in neorealizem, precej razlikujejo. V prvem delu tega razdelka bomo na kratko predstavili in kritizirali klasični realizem in neorealizem.

Klasični realizem, kakršnega najdemo v delih Hansa Morgenthaua, se skuša prebiti do zgornjega sklepa stalnega mednarodnega tekmovanja, konflikta in vojskovanja *neposredno* na podlagi določene filozofske antropologije – tj. predpostavk o človeški naravi. Morgenthau (1947: 165) preprosto predpostavlja, da v ljudeh prebiva »*animus dominandi*, hlepenje po oblasti«, »volja do moči«, ki za razliko od »človeške sebičnosti, ki je omejena«, nima nobenih omejitev, in tako logično izpelje dejstvo stalnega tekmovanja med družbami. Kot podrobneje pravi drugje:

Nagnjenost posebej k nadvladi je sestavni del vseh človeških skupnosti, od družine prek združenj, profesionalnih združb in lokalnih političnih organizacij do države. Na ravni družine je običajni konflikt med taščo in njenim zetom v svojem bistvu boj za oblast, ščitenje uveljavljenega oblastnega položaja proti poskusu uveljavitve novega. Kot tak napoveduje konflikt med politiko statusa quo in politikami imperializma na mednarodnem prizorišču. (Morgenthau, 1955: 31)

Težava s tem razmišljanjem ni toliko v tem, kot bi verjetno hiteli pripomniti antihumanisti, kakršna je Vivien Burr (2003), da človeška narava v resnici ne obstaja oziroma da je narava človeka preprosto takšna, za kakršno jo naredijo družbeni odnosi. Popolnoma smiselno je trditi, da človeška narava, tj. niz temeljnih človeških potreb, interesov in zmožnosti, ki izvirno ne nastanejo v procesu socializacije, obstaja in je relativno nespremenljiva (glej Nussbaum, 1992; in Chibber, 2013: 7. in 8. poglavje), vendar to vseeno ne pomeni, da se moramo strinjati z Morgenthauom. Prvič, sodobno raziskovanje kaže, da ljudje pravzaprav niso naravno obsedeni z maksimiranjem lastne koristi ali celo nadvlade, marveč so precej bolj nagnjeni k sodelovanju (Gintis in drugi, 2005; Creaven, 2000: 48–58, 71–89). Morgenthauovo razumevanje človeške narave je *empirično* napačno. Drugič, ne glede na to, katera filozofska antropologija dejansko služi kot izhodiščni temelj našega sociološkega raziskovanja, moramo v tem sklepanju o človeškem delovanju vedno vzeti v ozir posredovalno delovanje družbenih struktur in norm. Človeško delovanje skoraj vedno posredujejo družbeni dejavniki, zato praktično nikoli ne moremo sklepati *neposredno* iz dejstev o človeški naravi

(Archer, 1995). Morgenthauova raba (empirično napačnega) pojmovanja človeške narave je *metodološko* napačna.

Zaradi takšnih in podobnih težav s klasičnim realizmom je nastal neorealizem, ki se v nobeni od svojih različic ne zanaša izključno in neposredno na predpostavke o naravno agresivnem človeškem vedenju, vseeno pa zadrži realistični sklep, da države stalno tekmujejo med seboj in se zato vojskujejo. Neorealizem, kakršnega najdemo v delih Johna Mearsheimerja (2001), tako običajno temelji na štirih ali petih relativno smiselnih predpostavkah:

- a) meddržavni sistem je anarhičen, ne hierarhičen;
- b) države lahko mobilizirajo vojaško moč;
- c) na meddržavni ravni vlada negotovost, saj noben akter ne more predvideti (vojaškega) delovanja drugih;
- č) država mora preživeti, če hoče delovati;
- d) države racionalno zasledujejo strategije preživetja (Pashakhanlou, 2013: 204).

Ideja je, da lahko iz prepleta teh petih strukturnih značilnosti mednarodnega reda izpeljemo sklep, da so države vpete v stalno medsebojno spopadanje. To naj bi bilo tako, ker države v takšnem anarhičnem in nepredvidljivem okolju, v katerem lahko katerikoli akter kadarkoli deluje agresivno, slej ali prej ugotovijo, da če želijo *preživeti*, morajo pravzaprav maksimirati svojo moč, delovati agresivno in nadvladati druge države. »Varnostna dilema« – nastanek konflikta, čeprav ga noben posamezen akter pravzaprav ni želel – je neizbežna. Tragičnost mednarodne politike izhaja iz negotovosti in nagnjenosti držav k preživetju.

Neorealizem odlikuje dejstvo, da se za razliko od klasičnega realizma pri svojem sklepanju ne zanaša izključno in neposredno na sumljivo predpostavko o naravno agresivnem vedenju ljudi ter da se izdatno sklicuje na strukturne dejavnike. Ključna težava te paradigme pa je – poleg pomembnega dejstva, da popolnoma zapostavlja pomen *znotrajdružbenih* odnosov –, da njen glavni sklep preprosto ne sledi iz njenih temeljnih petih predpostavk (Allinson in Anievas, 2009: 63; Pashankhanlou, 2013: 206). Natančneje, tudi če sprejmemo, da so države v anarhičnem sistemu vselej negotove glede delovanja ostalih držav, to še ne pomeni, da bodo iz tega razloga delovale agresivno. Prvič, v anarhičnem sistemu negotovost vedno obstaja, pa meddržavni spopadi nikakor nimajo vedno enake intenzivnosti, niti niso vselej prisotni. Iz golega dejstva systemske anarhije torej ne moremo izpeljati *nujnosti* geopolitičnega rivalstva (Teschke, 2014: 18). Drugič, neorealizem sam namigne, da njegove predpostavke ne vodijo k njegovemu sklepu: če so države izhodiščno res nagnjene zgolj ali predvsem k preživetju (ne agresivnosti), bodo ravnale agresivno, šele ko se bo zdelo, da je to edini način, da preživijo. Ker pri tem odločanju ne morejo upoštevati namer ostalih

držav, saj so ravno glede teh namer negotove, morajo vzeti v ozir predvsem njihovo vojaško zmožnost (Mearsheimer, 2001: 45). Vendar če je ta nizka, država preprosto nima razloga za agresivno delovanje (Pashankhanlou, 2013: 206).

Klasični realizem in neorealizem torej nista primerni teoriji mednarodnega. Tako se zdi, da so, sploh kar zadeva razvoj zadnjih treh desetletij, nove marksistične teorije mednarodnih odnosov še najobetavnejša začetna točka. Ti različni marksistični teoretski predlogi in pristopi, ki so nastali nedavno, imajo nekaj temeljnih skupnih značilnosti, onkraj teh pa so med njimi razlike. Na tem mestu bomo predstavili in konstruktivno kritizirali zgolj en vpliven sodobni marksistični pristop, ki ga bomo imenovali *realistični marksizem*. To bo obenem namenjeno uvodu v predstavitev in zagovor našega alternativnega marksističnega pristopa.

Najvidnejša predstavnik *realističnega marksizma* sta Callinicos (2007; 2009a; 2009b) in Harvey (2003).⁵ Oba avtorja poudarjata, da se moramo pri raziskovanju dinamike sodobnega meddržavnega sistema osredotočiti predvsem na imperializem, pojav, ki ga napajata dve različni, a povezani družbeni logiki: na »teritorialno« in »kapitalistično logiko« (Harvey, 2003: 183) oziroma na »geopolitično« in »ekonomsko tekmovanje« (Callinicos, 2009b: 72). Z osredotočenjem na imperializem naj bi se izognili naivnemu liberalnemu slavljenju in apologiji globalizacijske teorije, s poudarjanjem *dveh* logik oziroma oblik tekmovanja pa naj bi se izognili ekonomskemu redukcionizmu in instrumentalistični teoriji države, ki sta značilni za klasične marksistične teorije imperializma (Leninovo in Buharinovo), po katerih lahko sklepe o političnih interakcijah med državami izpeljemo izključno in neposredno iz ekonomske konkurence med kapitalisti. Callinicosova in Harveyjeva drža je hvalevredna, a ne docela uspešna.

Kar zadeva tezo o dveh logikah, je težava naslednja. »Kapitalistično logiko« tekmovanja med kapitalisti za ekonomski presežek lahko razložimo enostavno: kapitalisti maksimirajo dobiček (predvsem z izkoriščanjem delavcev, uvajanjem tehnoloških inovacij v produkcijo ter s poglobljanjem in širitvijo svoje tržne dejavnosti), ker jim njihova lastna vpetost v sistem tržne konkurence stalno grozi z bankrotom. »Teritorialno logiko« tekmovanja med državami je težje analitično upravičiti. Zakaj naj bi, kot piše Harvey (2003: 27), »politiki in državniki običajno« skušali »vzdrževati in povečati moč svoje države v odnosu do ostalih držav«, sploh če imamo pri tem v mislih *teritorialno* širitev? Ali v kapitalizmu res obstaja politični analog ekonomske konkurence, ki bi silil politike in državnike, da politično-vojaško tekmujejo drug z drugim, tako kot ekonomsko tekmujejo drug z drugim

⁵ Callinicos v svojih delih izrecno omenja Harveyja in pravi, da sta neodvisno drug od drugega razvila enako teorijo (Callinicos, 2009b: 14–15, 71).

kapitalisti? Da državniki običajno skušajo *vzdrževati* moč svoje države, sicer ni kontroverzno, zdi pa se, da iz tega ne sledi nič posebej analitično zanimivega – gotovo ne nekakšna »teritorialna logika« –, vsaj če zavrremo zmotno logično sklepanje neorealizma, ki smo ga opisali zgoraj. Da pa državniki načeloma težijo kar k *povečevanju* moči svoje države, denimo v smislu teritorialne širitve, preprosto ni samoumevno – vsaj ne, če se ne strinjamo z realizmom in neorealizmom.⁶

Poleg vsega tega ni jasno, kako točno naj bi bila Harveyjeva teorija *marksistična*. Z drugimi besedami, ni jasno, kako Harvey s svojo teorijo dveh prepletenih »logik« zadosti kriteriju razlagalnega primata ekonomije, za katerega smo rekli, da je osrednja značilnost marksističnih razlag. Neowebrovska historična sociologija, kot jo predstavljajo Michael Mann, Theda Skocpol, Anthony Giddens in W. G. Runciman, je pravzaprav glavna zagovornica Harveyjeve teze o dveh (oziroma treh ali celo štirih) prepletenih, a načeloma *avtonomnih* »logikah«, denimo »ekonomski« in »politični logiki«. ⁷ Še več, ta izvorno webrovska teza o avtonomnih »logikah« je bila in je še vedno eden glavnih virov *kritike* marksističnih razlag in orisa *alternativne* marksizmu. Harvey ima seveda vso pravico, da svojo teorijo predstavi v neowebrovskem okviru – sploh če se izkaže, da je ta pojmovno in empirično ustrežnejši od marksističnega –, težava pa je, da se je Harvey izrecno namenil ustvariti *marksistično* teorijo geopolitike.⁸

Na tej točki se na hitro obrnimo še h Callinicosovi teoriji, ki je vsaj v tem zadnjem vidiku uspešnejša. Callinicos s sklicevanjem na marksistično teorijo države, ki jo je v sedemdesetih letih predstavil Fred Block, poudarja, da je »geopolitično tekmovanje« strukturno podrejeno »ekonomskemu tekmovanju«, tako kot je država kot institucija v kapitalizmu strukturno podrejena akumulaciji kapitala (Callinicos, 2009b: 85). Ta prepričljivi argument, po katerem je delovanje države kot institucije nagnjeno k interesom kapitalistov zato, ker je država za svoje dohodke (davke) in delovanje odvisna

⁶ Harvey se, kot omenjeno, v zvezi s tem sklicuje tudi na trditev Hannah Arendt, da naj bi neskončna akumulacija kapitala iz varnostnih razlogov potrebovala (in s tem zahtevala) neskončno akumulacijo politične oblasti (Harvey, 2003: 34). Vendar čeprav je res, da akumulacija kapitala ne more potekati brez državnega ščitjenja zasebne lastnine – vsaj ne dolgo –, iz tega ne sledi, da akumulacija kapitala ne more potekati brez neskončne (teritorialne) širitve politične oblasti, tj. geopolitičnega tekmovanja in imperIALIZMA.

⁷ Podobnost med Harveyjevim in neowebrovskim pristopom je ravno v tem, da oba podlegata neorealizmu. Da je neowebrovska sociologija nagnjena k neorealizmu in da je to problematično, poudarja tudi mnogo avtorjev, ki so sicer precej naklonjeni tej sociologiji (glej denimo Lees, 2013: 600; Hobson, 2006: 518–522). Max Weber sam je zaradi svoje nietzschejevske filozofske antropologije državno nagnjenost k politično-vojaški širitvi razlagal na precej realističen način, po katerem je sicer poznan Morgenthau: sledila naj bi iz »neracionalne sestavine vseh mednarodnih odnosov«, ki sta »sentiment prestiža« in »oblastni nagon« (Weber, 1978: 911–912; 1946: 116).

⁸ Kritik neowebrovske sociologije je ogromno. Za eno boljših, preglednih, nedavnih in jedrnatih kritik – in to iz polja mednarodnih odnosov – glej Lapointe in Dufour (2012).

od investicijske dejavnosti kapitalistov, slednja pa je odvisna od investicijske klime, na katero lahko država s svojimi politikami deluje ugodno ali neugodno, ne zakrivi greha ekonomskega redukcionalizma, obenem pa Callinicosu omogoči, da svojo teorijo imperializma predstavi kot izrazito marksistično. Težava pa je, da čeprav je sedaj in za razliko od Harveyjevega pojmovanja »geopolitično tekmovanje« ustrezno predstavljeno kot nekaj, kar je vselej strukturno pogojeno z »ekonomskim tekmovanjem«, še vedno ni jasno – vsaj če se odrečemo (neo)realizmu –, kaj točno motivira to sicer strukturno podrejeno »geopolitično tekmovanje« med državami. In dejstvo je, da se Callinicos navkljub svojim analitičnim kritikam in etičnim obsodbam realizma v resnici *ne želi* odreči realizmu – zato sploh govori o t.i. »realističnem momentu« marksistične teorije geopolitike. Vendar, kot smo doslej že prevečkrat ponovili, (neo)realizem preprosto ne uspe razložiti geopolitičnih konfliktov, vojn in imperializma.

Zdi se, da se Harvey, Callinicos in drugi marksistični avtorji (denimo Davidson, 2013; in še posebej Anievas in Nisancioglu, 2014) pri razlagi dinamike meddržavnega sistema v kapitalizmu implicitno ali izrecno nagibajo k realizmu in poudarjajo obstoj dveh »logik« zato, ker želijo geopolitične konflikte in vojne pripisati kapitalizmu kot produkcijskemu načinu.⁹ Ker je jasno, kot bomo podrobneje videli v nadaljevanju, da ekonomska konkurenca med kapitalisti in ekonomsko izkoriščanje delavcev, ki sta jedrna družbena odnosa kapitalizma, *sama po sebi* ne privzameta nujno (ali celo prvenstveno) geopolitične oblike v svetu, ki je povsem ali skoraj povsem kapitalističen, omenjeni avtorji v pojem kapitalizma vbrizgajo druge družbene odnose, kot je denimo Callinicosova in Harveyjeva »teritorialna logika« geopolitičnega tekmovanja med državami. To je edini način, da obdržijo svoj sklep, da sta vojna in teritorialni imperializem vselej *strukturni* značilnosti kapitalizma.

Naš alternativni marksistični pristop ne izhaja iz analitičnega osredotočenja na preplet dveh »logik« oziroma oblik tekmovanja, niti ne vztraja,

⁹ Callinicos ter Anievas in Nisancioglu bi radi pokazali, da je poleg geopolitičnih konfliktov in vojn tudi dejstvo množstva suverenih držav nekaj, kar – čeprav zgodovinsko gledano ni produkt kapitalizma – tako ali drugače sledi iz temeljnih značilnosti kapitalizma kot produkcijskega načina (Callinicos, 2007; Anievas in Nisancioglu, 2014). Skerbi jih, da če priznamo, da na kapitalizmu ni ničesar, kar bi nujno ali celo verjetno vodilo k vzniku meddržavnega sistema – sistema mnogo nacionalnih držav –, in da si v drugačnih zgodovinskih okoliščinah lahko predstavljamo, da bi kapitalizem deloval v kontekstu enega samega nadnacionalnega imperija, nujno zaidemo v analitično slepo ulico. Natančneje, skerbi jih, da nas bi zgornja teza vodila k obravnavanju meddržavnega sistema kot nečesa povsem zunanjega kapitalizmu. To je seveda težavno, sploh za marksistično teorijo geopolitike, vendar menimo, da preprosto ne sledi iz zgornje teze, po kateri na kapitalizmu ni ničesar, kar bi v vseh zgodovinskih okoliščinah vodilo k vzniku večnacionalnega meddržavnega sistema. Z drugimi besedami, pokažemo lahko, da čeprav je meddržavni sistem zgodovinska zapuščina (ne kapitalistična nujnost ali verjetnost), je bila z vznikom kapitalizma internalizirana, in torej radikalno spremenjena na posebej kapitalistični način. V nadaljevanju bomo pokazali, da se Davenport (2013: op. 20) moti, ko namiguje, da takšen argument ni mogoč.

da sta vojna in teritorialni imperializem nujni strukturni značilnosti kapitalizma nasploh. Analitična izhodiščna točka je pojem lastninskih odnosov, tj. navpičnih in vodoravnih odnosov razrednega črpanja bogastva (Brenner, 1986), in poudarek, da razporeditev teh družbenih odnosov določa temeljni strukturni princip družbe (Marx, 1973: 882), kar pomeni, da temeljno pogojuje tudi vsakokratno strukturno naravo geopolitike. Preostanek članka je namenjen podrobnemu prikazu, kako na podlagi zgornjega analitičnega nastavka razložiti različno strukturno dinamiko mednarodnih interakcij v različnih produkcijskih načinih – shematično rečeno: v predkapitalističnih in v kapitalističnem – in *znotraj* kapitalizma.

Politična akumulacija in akumulacija kapitala

Začnimo z vprašanjem, kaj so glavni strukturni vzroki za geopolitične konflikte, vojne in imperializem v *predkapitalističnih* družbah, denimo evropskem fevdalizmu in kasneje absolutizmu. Naša teza je, da lahko sistematično grajenje (in kasneje centraliziranje) politično-vojaških skupnosti, njihovo endemično medsebojno vojskovanje in teritorialno kolonizacijo v stoletjih po razpadu karolinškega imperija razložimo s sklicevanjem na predkapitalistične lastninske odnose – ne neorealistično sistemsko anarhijo – med izkoriščevalskimi in izkoriščanimi razredi ter znotraj izkoriščevalskih razredov (Brenner, 1985: 236–242).

Ključno je, da je bilo za predkapitalistične lastninske odnose značilno, da so neposredni producenti, kmeti, posedovali sredstva za lastno obnavljanje in da so morali zato izkoriščevalci (ki prav tako niso bili preživetveno odvisni od trga) iz kmetov bogastvo črpati na zunajekonomski, politično-vojaški način, če so hoteli obnavljati svoj družbeni položaj (Marx, 1973: 881; Brenner 2001). Zaradi narave predkapitalističnih lastninskih odnosov niti izkoriščevalci niti izkoriščani niso imeli interesa ali zmožnosti za ustvarjanje in črpanje presežka prek sistematičnega razvijanja tehnoloških inovacij in stalnega višanja produktivnosti dela, kar je sicer podlaga za »nemi«, kapitalistični tip strogo ekonomskega izkoriščanja in samoobnavljajoče se gospodarske rasti – akumulacijo kapitala. Za predkapitalistične družbe je značilno, da glavni družbeni akterji, denimo aristokracija in kmetstvo v fevdalizmu, za preživetje in obnavljanje svojega položaja *niso* odvisni od trga, zato se v tržne dejavnosti vpletejo le delno – izrabljajo jih kot priložnost, niso jim strukturno podrejeni (Wood, 2002). Ker je bila zato oblika črpanja presežka v predkapitalističnih družbah nujno zunajekonomska in »ekstenzivna« v smislu, da ni prispevala k sistematičnemu zviševanju produktivnosti dela ter je hitro izčrpala kmete in njihovo zemljo, so se izkoriščevalci za bogastvo prej ali slej obrnili drug proti drugemu. Politična akumulacija (ne »nema« akumulacija kapitala), torej strukturna nagnjenost izkoriščevalskih

razredov h grajenju držav, teritorialnemu imperializmu in vojnem zaradi svojih premoženjskih potreb oziroma potreb po obnavljanju svojega razrednega položaja, je temeljni strukturni princip predkapitalističnih družb in je navsezadnje podlaga za razvoj evropskega absolutističnega meddržavnega sistema v obdobju zgodnje moderne.

Absolutistični meddržavni sistem, ki se je razvil iz omenjene fevdalne logike in se utrdil v času vestfalskega sporazuma (1648), je bil v nekaterih vidikih seveda drugačen od srednjeveškega fevdalizma. Suverenost je bila mnogo bolj, čeprav (ironično) ne absolutno, skoncentrirana v monarhiji, teritorialne meje so bile jasnejše in lažje je govoriti o razliki med notranjo in zunanjo politiko. Pa vendar meddržavni sistem v času absolutizma še zdaleč *ni bil moderen* (v Webrovem smislu), saj je bila v njem država in z njo suverenost pravzaprav zasebna lastnina kralja, ne javna zadeva, modernega monopola nad legitimno rabo sredstev nasilja država *de facto* ni uživala, saj aristokracija ni bila povsem demilitarizirana, politično in ekonomsko pa tudi nista bila ločena, marveč sta bila tesno spojena. Absolutistične države iz zgodnje moderne dobe so temeljile na podobnih lastninskih odnosih kot fevdalne družbe iz visokega in poznega srednjega veka, zato njihovega predmodernega značaja ter torej kronično agresivnega in izrazito teritorialnega vedenja – tj. nagnjenosti k politični akumulaciji – ni težko razložiti: izhaja iz predkapitalističnih, zunajekonomskih odnosov črpanja presežnega bogastva, ki je potrebno za obnavljanje družbenega položaja vladajočih razredov. »Absolutizem je bil v bistvu prav to: *obnovljen in revitaliziran aparat fevdalnega gospostva*«. (Anderson, 1992: 18; poudarki v izvirniku)

V predkapitalističnih družbah sta bila iz zgoraj omenjenih razlogov ekonomsko in politično spojena, tako da je »ekonomsko« črpanje presežka (tj. razredno izkoriščanje) nujno privzelo »politično« obliko. V kapitalističnih družbah sta zaradi zelo drugačnih lastninskih odnosov – neposredni producenti, iz katerih se črpa presežek, so razlaščeni in za preživetje odvisni od trga, lastniki pa so vpeti v proces tržne konkurence – ekonomsko in politično formalno ločena, tako da ekonomsko črpanje presežka (tj. razredno izkoriščanje) ne privzame nujno ali celo prvenstveno politične in teritorialno ekspanzivne oblike.¹⁰ Rečeno drugače, izkoriščanje v predkapitalističnih družbah zaradi predkapitalističnih lastninskih odnosov ni bilo mogoče brez neposredne politično-vojaške prisile, saj kmetje niso bili pod ekonomsko, preživitveno strukturno prisilo, da opravljajo delo onkraj svoje kmetije pod strogim zunanjim nadzorom in produktivističnimi zahtevami. Prav tako ni bilo možno brez teritorialnih spopadov, saj je rast produktivnosti dela

¹⁰ Ta formalna ločenost ekonomskega od političnega seveda ne pomeni, da za črpanje presežnega bogastva v kapitalizmu zunajekonomska prisila ni več potrebna v nobenem smislu. Potrebna je že za samo vzdrževanje in obnavljanje kapitalističnih lastninskih odnosov, kar opravlja država, ko z zakonom, policijo in v kriznih primerih celo z vojsko štiti pravico do zasebne lastnine (produkcijskih sredstev).

stagnirala. V kapitalističnih družbah pa so neposredni producenti (delavci) brez lastnine in morajo za preživetje svojo delovno silo *prostovoljno* (ne zaradi politično-vojaške prisile) prodati kapitalistu, ki nadzoruje produkcijski proces, v katerem lahko – če je ta dovolj spreten – delavčevo zmožnost za delo (prek grožnje z odpovedjo in nadzorniško prisilo) uporabi na način, da iz nje sistematično izvleče več vrednosti kot znaša količina vrednosti, s katero jo je poplačal. Poleg tega so kapitalistični izkoriščevalci, kapitalisti, zaradi strukturnega pritiska tržne konkurence nagnjeni k sistematičnemu uvajanju tehnoloških inovacij ter s tem višanju produktivnosti dela, posledično nižanju produkcijskih stroškov in s tem zajemanju t.i. superprofitov v menjava.

To sta dva načina strogo ekonomskega (ne teritorialno ekspanzivnega, politično-vojaškega) črpanja presežka in hkrati vir moderne, samoobnavljajoče se gospodarske rasti. Država v kapitalizmu za svoje delovanje (in dohodek, ki je prvi pogoj njenega delovanja) ni odvisna od teritorialne širitve, marveč se lahko zanese na dinamično, samoobnavljajočo se gospodarsko rast, ki temelji na skokoviti rasti produktivnosti dela. V predkapitalističnih družbah ni bilo samoobnavljajoče se gospodarske rasti, zato so se fevdalni gospodi, monarhije in absolutistične države zaradi svojih proračunskih potreb prej ali slej – tj., ko so iztrošile svojo kmečko proračunsko bazo, ki je bila podvržena vzorcem malthusovskih demografskih kriz in stagnirajoče produktivnosti dela – obrnili drug proti drugemu (Brenner, 1985; Teschke, 2003).

Skratka, v kapitalizmu lahko izkoriščevalci običajno izkoriščajo in obnavljajo svoj družbeni položaj, tudi če nimajo nikakršne neposredne politične oblasti, obenem pa se jim in državam za svoj proračun načeloma ni treba obrniti k vojnem in teritorialnemu imperializmu/kolonializmu. Strukturni gon, ki je značilen za kapitalizem, je zgolj neprestano razširjanje kapitala, tj. iskanje čim višjega dobička in širitev na nove trge, ki načeloma ne prizvame neposredno politično-vojaške oblike in teritorialne širitve v smislu posega v suverenost drugih držav. Kapitalisti se v lovu na višji dobiček sicer odpravijo v tujino in razširijo po celem svetu, vendar pri tem ne potrebujejo politično-vojaških sredstev, saj lahko presežek črpajo na »nemi«, strogo ekonomski način. V predkapitalističnih družbah to ni bilo možno. »Ekonomske« izkoriščevalci sploh niso bili ločeni od »političnih« oblastnikov, kot sicer drži za kapitalizem, in vladajoči »ekonomski« razred (ki je zajemal tudi državno oblast) je bil nujno strukturno nagnjen k teritorialno ekspanzivni politični akumulaciji, ne nadteritorialni ekonomski akumulaciji kapitala.

Do 19. stoletja je bila Britanija edina država, ki je temeljila na kapitalističnih lastninskih odnosih, zato je bila za takratni (absolutistični/dinastični) meddržavni sistem značilna predkapitalistična spojenost ekonomskega in političnega (Teschke, 2003; Lacher, 2006). Tu se pojavita dve vprašanji.

Prvič, zakaj je bila za Britanijo navkljub njenim kapitalističnim lastninskim odnosom ter posledični ločenosti ekonomskega od političnega in strukturni nagnjenosti k nadteritorialni akumulaciji kapitala značilna *prima facie* predkapitalistična logika politične akumulacije, tj. vzpostavljanje enega največjih teritorialnih imperijev na svetu? Drugič, kakšen vpliv je imela kapitalistična Britanija na dinamiko in naravo predmodernega dinastičnega meddržavnega sistema, v katerega je bila vpeta?

Vzemimo najprej prvo vprašanje. Ko smo zgoraj govorili o kapitalizmu in poudarili, da črpanje presežnega bogastva v takšnem kontekstu lahko poteka brez neposredne politične prisile in meddržavnega vojskovanja, smo imeli v mislih množico *kapitalističnih* družb oziroma držav, torej množico družb, v katerih so lastninski odnosi prevladujoče kapitalistični. Kjer ta pogoj ni izpolnjen, denimo ko gre za interakcijo kapitalistične države (Britanije) s predkapitalistično državo (Indijo), kapitalisti iz prve države seveda ne morejo črpati presežka iz neposrednih producentov druge države na tipično kapitalistični, tj. strogo ekonomski, »nemi« način. Tako je zaradi tamkajšnjih, indijskih *predkapitalističnih* odnosov, v katere so vpeti indijski neposredni producenti, ki jih nameravajo izkoriščati britanski kapitalisti. To pomeni, da morajo (britanski) kapitalisti v svojem sicer *ekonomskem* procesu akumulacije kapitala oziroma črpanja presežka iz (indijskih) neposrednih producentov mobilizirati *zunajekonomsko*, politično-vojaško prisilo.

Takšno prisilo se lahko uporabi na dva načina. Prvi način je, da kapitalisti sami oziroma v sodelovanju s svojo državo, ki je temeljno odvisna od njihovega ekonomskega uspeha, z *začasnim* posegom v suverenost Indije nasilno (tj. prek razlaščenja kmetov in ograjevanja skupne zemlje) spremenijo tamkajšnje lastninske odnose v kapitalistične. Ta sprememba bi jim nato omogočila, da presežek črpajo na zares posebej kapitalistični, »nemi« način, torej brez nadaljnjega poseganja v suverenost ciljane države. Ko bi spremenili lastninske odnose, bi nato politično-vojaško obnavljanje novih lastninskih odnosov prepustili indijski državi, sami pa bi lahko uporabili te nove lastninske odnose za črpanje presežka iz neposrednih producentov brez izrecne lastne politično-vojaške oblasti. Drugi način je – in ta se je dejansko zgodil (Metcalf in Metcalf, 2006: 79) –, da kapitalisti ob pomoči svoje države s *trajnim* posegom v suverenost Indije, denimo s formalno kolonizacijo, bogastvo črpajo iz *obstoječih*, predkapitalističnih lastninskih odnosov na zunajekonomski način. Z drugimi besedami, tamkajšnjih lastninskih odnosov ne spremenijo, marveč jih pustijo v njihovi predkapitalistični obliki, zato so še naprej primorani vzdrževati neposredno politično-vojaško oblast nad Indijo.

Odgovor na drugo vprašanje je še pomembnejši, saj z njim ne izvemo le, kako in zakaj se je dinastični meddržavni sistem začel spreminjati v

kapitalističnega, marveč prek njega obenem vidimo še dvoje: kaj je bil glavni dejavnik za kontinentalno tranzicijo v kapitalizem in zakaj pri tej marksistični razlagi nismo podlegli redukcionizmu (tj. zavračanju dejstva, da ima tudi geopolitična raven vzročne zmožnosti). Kapitalistična Britanija je v 18. stoletju in prvi polovici 19. stoletja zaradi svojih kapitalističnih lastninskih odnosov nad predkapitalistično kontinentalno Evropo vršila geopolitični pritisk zelo posebne vrste. Prvič, ker je ušla malthusovskim demografskim krizam in ker je zaradi sistematičnega razvijanja produktivnih sil (in s tem skokovitega višanja produktivnosti dela) uživala moderno, samoobnavljajočo se gospodarsko rast, je bila za razliko od okornih absolutističnih držav, ki so temeljile na stagnirajoči predkapitalistični gospodarski podlagi ter bile polne plemiških privilegijev in davčnih oprostitev, izrazito proračunsko sposobna.¹¹ To je bil eden glavnih razlogov, da je Britanija v 18. stoletju, denimo v sedemletni vojni (1754–1763), postopoma začela politično-vojaško premagovati nekoč vladajočo Francijo (Teschke, 2005). Drugič, kapitalistični mehanizem tržne konkurence, ki zahteva stalno uvajanje tehnoloških inovacij, je v drugi polovici 18. stoletja v Britaniji proizvedel industrijsko revolucijo in obenem pomembno prispeval k razvoju superiorne britanske vojaške tehnologije.

Ti dve značilnosti sta izrazito vplivali na mednarodne odnose med celinsko Evropo in Britanijo, *in obratno*. Natančneje, vladajoči razredi v predkapitalističnih družbah so *iz geopolitičnih razlogov* vse bolj spoznavali, da so za njihov politično-vojaški uspeh oziroma bolj za preprečitev politično-vojaškega poraza potrebne korenite spremembe, sploh kar zadeva lastninske odnose, na katerih temeljijo njihove družbe/države. Sledila je vrsta »revolucij od zgoraj«. Pruski vladajoči razred je že v začetku 19. stoletja, ko je bila Prusija v vojni z Napoleonom hudo poražena (bitka pri Jeni), začel postopoma izvajati agrarne reforme, ki so bile sicer namenjene ohranjanju njegove predkapitalistične oblasti, nenačrtno pa so že kazale v kapitalistično smer. Ukinjeno je bilo tlačanstvo, ograjevati so začeli srenjsko, skupno zemljo in spodbujali so svobodno konkurenco. Zares ključni premiki h kapitalizmu se je zgodil v drugi polovici 19. stoletja, ko je Nemčija pod združitevno taktirko Otta von Bismarcka doživela eno najintenzivnejših industrializacij sploh. Podobno je začela v Franciji francoska sodna oblast v sodelovanju s senatom – sploh v drugi polovici 19. stoletja – pospešeno izvajati kapitalistične reforme, predvsem po porazu v francosko-pruski vojni (Mooers, 1991; Lafrance, 2013; Rosenberg, 2013; Anievas, 2015).

Skratka, če se je angleška tranzicija iz fevdalizma v kapitalizem začela že v

¹¹ V marksistični literaturi, pa tudi bolj splošno, se pogosto trdi, da je bila Francija kapitalistična že tik pred francosko revolucijo ali pa vsaj tik po njej. Nič od tega ne drži (glej Miller, 2012; Lafrance, 2013: 103–173).

pozmem srednjem veku in zgodnji moderni ter, neposredno gledano, zaradi *znotrajdružbenih* odnosov med angleškimi fevdalnimi gospodi in kmeti (glej Rutar, 2015), se je tranzicija v kapitalizem na kontinentu začela šele v 19. stoletju, in to zaradi *mednarodnih* odnosov med vladajočimi razredi različnih družb. S to širšo, kontinentalno tranzicijo v kapitalizem se začne meddržavni sistem *internalizirati*, tj. obnavljati in gnati ga začnejo posebej kapitalistični, ne dinastični, mehanizmi in principi. Kaj so ti mehanizmi in kako točno se je zaradi procesa internalizacije, ki je sam posledica tranzicije kontinentalnih družb v kapitalizem, spremenila narava meddržavnega sistema, prikažemo v zadnjih dveh razdelkih.

Imperializem v času neenakega in kombiniranega razvoja

Sodobni, moderni meddržavni sistem ni niti zgolj kontingentna predkapitalistična zapuščina niti prvenstveno kapitalistični pojav, marveč je oboje hkrati. Po eni strani je fevdalna politična akumulacija na podlagi parcelirane suverenosti, ki je zgodovinska zapuščina razkroja karolinškega imperija v 9. in 10. stoletju, proizvedla ogromno manjših, kronično agresivnih političnih skupnosti, ki so se s prehodom v absolutizem centralizirale. Tako so iz njih nastale (kvazi)suverene državne enote, ki so v času zgodnje moderne začele tvoriti meddržavni sistem. To je bil *absolutistični*, predmoderni meddržavni sistem, za katerega je bila še vedno značilna predkapitalistična spojenost ekonomskega in političnega ter zato princip agresivne politične akumulacije in zasebnega utelešenja dinastije v državi. Po drugi strani je angleška tranzicija v kapitalizem, ki se zgodi v pozmem srednjem veku in zgodnji moderni, postopoma začela geopolitično pritiskati na kontinentalne absolutistične države, ki so temeljile na predkapitalističnih lastninskih odnosih, da izvedejo tranzicijo v kapitalizem. Ta proces tranzicije, ki je viden že v prvi polovici 19. stoletja, zares značilen pa predvsem za drugo in zadnjo tretjino 19. stoletja, je z uvedbo kapitalističnih lastninskih odnosov na kontinentu začel ločevati ekonomsko od političnega in s tem spreminjati dinastični meddržavni sistem v razločno *kapitalistični*, moderni meddržavni sistem.

Vprašanje, ki nas zanima v tem razdelku, je: zakaj se v zadnji četrtini 19. stoletja in na začetku 20. stoletja zgodita klasični (teritorialni) imperializem in svetovna vojna, ko pa naj bi se evropski meddržavni sistem pravzaprav spreminjal iz dinastičnega v kapitalistični, torej v sistem, ki ga ne žene predkapitalistični teritorialni princip politične akumulacije? Da odgovorimo na vprašanje, moramo poleg že omenjenega argumenta glede posebne, zunaj-ekonomske oblike sicer strogo ekonomskega procesa akumulacije kapitala v kontekstu odnosov med kapitalističnimi in predkapitalističnimi družbami preučiti tudi *naravo* kontinentalne tranzicije v kapitalizem.

Kot smo videli v prejšnjem razdelku, so kontinentalne države, denimo

Francija in Nemčija/Prusija, v 19. stoletju tranzicijo v kapitalizem izvedle pod geopolitičnim pritiskom kapitalistične Britanije (in *zaradi* tega pritiska). Narava teh poznih tranzicij je bila v primerjavi z angleško tranzicijo, ki se je začela že na koncu poznega srednjega veka, precej drugačna. Kapitalistični lastninski odnosi so se razvili izrazito hitro (v nekaj desetletjih, ne postopoma prek stoletij) ter pod okriljem velike in močne predkapitalistične države, kar je pomenilo, da se proces ločevanja ekonomskega od političnega ni izvršil tako temeljito in jasno kot v Angliji.¹² Poznoindustrializirajoče družbe, sploh Bismarckova Nemčija, so bile zato *vsaj v prvih desetletjih po tranziciji* (torej v zadnji tretjini 19. stoletja) hibridne družbe, paradoksni amalgami starih in novih družbenih oblik (Green, 2012: 350–351; Rosenberg, 2013: 214–218; Anievas, 2015: 116). Po eni strani so bile zaradi nastanka kapitalističnih lastninskih odnosov ekonomsko zelo dinamične – še več, zaradi svoje relativne poznosti so uživale »privilegij zaostalosti«, denimo priložnost, da nemudoma posvojijo (in nadgradijo) najnovejše tehnološke izume in produkcijsko-organizacijske tehnike, za razvoj katerih je pionirska Anglija sicer potrebovala stoletja časa in ekonomskih sredstev ter s katerimi sploh še ni uspela nadomestiti svojega starejšega, že investiranega in še delujočega fiksne kapitala. Po drugi strani so bile polne predkapitalističnih strukturnih nagnjenj in značilnosti. Predkapitalistične elite (denimo junkerji) so bile spojene z državno oblastjo, ki je bila sama kvaziabsolutistična, in so imele privilegirani dostop do nje ter so za razliko od kapitalističnih industrialcev vztrajale pri intenzivni protekcionistični ekonomski politiki (Rosenberg, 2013: 215, 218; Green, 2012: 356). Junkerji in industrialci so bili povezani v zelo nestabilno in protislovno alianso, neslavno »koalicijo rži in železa«. Ekonomsko izkoriščanje nastajajočega delavskega razreda – akumulacija kapitala – je zaradi zelo borne ločenosti ekonomskega od političnega privzelo precej zunajekonomske obliko, zaradi česar je bil nemški delavski razred za razliko od angleškega tudi tako izrazito in neobičajno radikaliziran (Green, 2012: 357).

To je prvi del odgovora na vprašanje, zakaj so bile v zadnji tretjini 19. stoletja evropske *kapitalistične* države nagnjene k formalnemu, *teritorialnemu* imperializmu: ker je bila narava njihove tranzicije za razliko od angleške močno neenaka in kombinirana, kar je nadalje pomenilo, da »predkapitalistična« logika politične akumulacije nikakor ni bila prekinjena (vsaj ne takoj).

Vendar, drugič, tudi če zgornje ne bi držalo, torej tudi če bi bile pozne kapitalistične tranzicije kontinentalnih držav v resnici »angleške«, ne neenake in kombinirane, bi že logika akumulacije kapitala sama (ne logika predkapitalistične politične akumulacije) v tem posebnem kontekstu

¹² Slednje vsaj za primer Francije sredi 19. stoletja poudarja tudi Mooers (1991: 96).

prvenstveno predkapitalističnega sveta nujno privzela zunajekonomsko, politično-vojaško, teritorialno obliko na vsaj enega od obeh v prejšnjem razdelku opisanih načinov. S tem seveda še nismo razložili, zakaj je prišlo do teritorialnega, imperialističnega konflikta med *kapitalističnimi* državami, marveč smo razložili zgolj, zakaj je prišlo do teritorialnih posegov kapitalističnih držav v predkapitalistične. Vendar če gremo korak naprej, vidimo, zakaj so kapitalistične države v tem obdobju in to že zgolj v procesu širjenja svojega ekonomskega dosega – tj. v procesu akumulacije kapitala, ne politične akumulacije – prej ali slej trčile druga z drugo tudi v politično-vojaškem smislu. Tako je bilo, ker so v kolonijah povečini še naprej vladali predkapitalistični odnosi, zaradi česar iz njih tuji izkoriščevalci niso mogli črpati presežka brez izrecne politično-vojaške sile, tj. brez posega v suverenost države, ki je neposredno nadzorovala kolonijo. Hobsbawmova (2012: 92) ocena, da »cilj Britancev«, ki so imeli največji imperij, sploh »ni bila ekspanzija, temveč obramba pred vsemi [vznikajočimi kapitalističnimi državami], ki so si prav tako hotel[e] prilastiti ozemlja, namreč tista ozemlja, ki sta jih doslej, kakor večino čezmorskega sveta, obvladovala britanska trgovina in kapital«, je s tega vidika povsem smiselna. Skratka, kapitalistične države so si najprej teritorialno prilaščale ozemlja zato, ker jih drugače preprosto niso mogle ekonomsko izkoriščati – na teh ozemljih kapitalistični lastninski odnosi namreč še niso bili razviti –, nato in hkrati pa so iz istega razloga tudi politično-vojaško trčile *druga z drugo*. To sta še dodatno zaostрила nastop gospodarske krize leta 1873, ki je trajala do leta 1896, in pojav protekcionizma, ki se je razvil kot odgovor na krizo.

Tretji del odgovora je, da se kapitalisti in državne elite za presežek pravzaprav rade volje zatečejo k politično-vojaškim sredstvom, čeprav ta niso več *strukturno potrebna* za črpanje presežka. Če rečemo, da v kapitalizmu politična akumulacija ni več nujna, to še ne pomeni, da se tudi dejansko nikoli ne bo vršila. To, ali se izkoriščevalci zatečejo k politično-vojaškim, *prima facie* predkapitalističnim metodam črpanja presežka, je odvisno od dvojega: prvič, od tega, ali se izkoriščevalcem takšne metode splačajo bolj kot tipično kapitalistične, »neme« metode ekonomskega izkoriščanja; drugič, od tega, ali subalterni razredi uspejo na takšen ali drugačen način (denimo z bojem proti kolonializmu, politično kampanjo za enakopravnost ipd.) onemogočiti ali omiliti te izrecno nasilne metode črpanja presežka.

Onkraj formalnega imperija?

Zgodovinsko dejstvo je, da se je po obdobju klasičnega imperializma oziroma, natančneje, po drugi svetovni vojni pojav grajenja formalnih imperijev in sistematičnega geopolitičnega konflikta med velikimi silami postopoma končal. Če se strinjamo z zgornjo argumentacijo, se nam to dejstvo ne

bi smelo zdeti nenavadno. Tekom 20. stoletja se je, vsaj kar se tiče razvitih kapitalističnih držav, proces ločevanja ekonomskega in političnega dovršil precej bolj, kakor v začetnih letih tranzicije v drugi polovici 19. stoletja, narava svetovnega meddržavnega sistema se je od obdobja klasičnega imperializma precej spremenila – postala je mnogo bolj kapitalistična, saj so bile ob koncu 20. stoletja skoraj vse družbe sveta kapitalistične – in boji subalternih skupin so v mnogo primerih uspešno odpravili ali vsaj zmanjšali najbolj izrazite metode politično-vojaškega črpanja presežka (med drugim tudi kolonializem). Zaradi vsega tega ni bilo več strukturnega razloga (ali celo možnosti) za formalni, teritorialni imperializem.¹³ To je navsezadnje racionalno jedro globalizacijske teorije, ki smo jo omenili v uvodu. Callinicos, Harvey, Anievas, Davidson idr. se preprosto motijo, ko trdijo, da je znotrajimperialistično rivalstvo med razvitimi kapitalističnimi državami nujna in večna strukturna značilnost kapitalističnega meddržavnega sistema. Ne motijo pa se, da tudi po koncu klasičnega imperializma svetovni meddržavni sistem še vedno prečijo različni (strukturni) dejavniki, zaradi katerih so geopolitični konflikti še vedno možni ali celo, v določenih obdobjih in primerih, verjetni – skratka, ne motijo se, da moramo liberalno globalizacijsko teorijo pustiti za seboj.

Če sprejmemo marksistično pojmovanje (posledic) tržne konkurence, lahko elegantno pojasnimo, zakaj se obljubljena liberalna integracija držav, ki naj bi s širitvijo kapitalističnih lastninskih odnosov in principa tržne konkurence radikalno zmanjšala razlike med državami ali celo odpravila meddržavni sistem, ni zares zgodila. Tržna konkurenca po marksističnem pojmovanju ni nasprotje monopola, kot to sicer trdi neoklasična ekonomija. Po Marxovi kritiki politične ekonomije je monopol *naravni produkt* kapitalistične tržne konkurence – slednja ne vodi k splošnemu ravnovesju neoklasičnih modelov popolne konkurence, marveč vodi k centralizaciji in koncentraciji kapitala, pojavu, ki ga je Marx poimenoval »obči zakon kapitalistične akumulacije« (glej Marx, 1986: 568–571):

Konkurenčni boj se vodi s pocenjevanjem blaga. Cenenost blaga je odvisna, caeteris paribus, od produktivnosti dela, ta pa od merila produkcije. Zato večji kapitali tolčejo manjše. Znano nam je že, da z razvojem kapitalističnega načina produkcije raste minimalni obseg individualnega kapitala, ki je potreben, da lahko podjetje dela v normalnih pogojih. Manjši kapitali se zato gnetejo v tistih produkcijskih sferah, ki se jih je velika industrija polastila šele sporadično ali ne do kraja.

¹³ Izrecni posegi kapitalističnih držav v suverenost drugih držav so seveda še vedno precej verjetni, ko gre za nekapitalistične ali celo protikapitalistične (»podivjane«) režime, ki bi jih kapitalistične države rade odstranile oziroma liberalizirale iz ekonomskih, političnih in ideoloških razlogov.

Konkurenca divja tukaj v direktnem razmerju s številom in obratnem razmerju z velikostjo tekmujočih kapitalov. Končuje se vedno s propadom mnogih manjših kapitalistov, katerih kapitali prehajajo deloma v zmagovalčeve roke, deloma pa propadejo. (Marx, 1986: 569–570)

Drastična neenakost različnih kapitalističnih družb in torej držav je tako pravzaprav *posledica* njihove integracije v svetovni kapitalistični sistem: razvoj držav, ki ga sestavljajo, je neenak prav zaradi principov ekonomske akumulacije kapitala, ki vodi k centralizaciji in koncentraciji kapitala v določenih svetovnih regijah (za podatke glej Kiely, 2013: 14–15). Vendar če to drži, je jasno, da bodo različne družbe/države obdržale svojo nacionalno suverenost in da še zdaleč nismo na poti h globalnemu nadnacionalnemu imperiju, o katerem govorijo nekateri globalizacijski teoretiki, denimo Antonio Negri in Michael Hardt. Še več, ker se meddržavni sistem z neenakim razvojem utrjuje in ker so nekatere države nujno razvojno privilegirane, druge pa marginalizirane (Kiely, 2012: 244–245), so geopolitični konflikti med njimi vselej možni. V nekaterih primerih so celo verjetni, sploh v času resnejših gospodarskih kriz, ko »nema« akumulacija kapitala naenkrat ni več tako zelo »nema« in ko so manj razvite države v resnih proračunskih škripcih. To sta torej vsaj dva *strukturna* kapitalistična pojava, zaradi katerih meddržavni sistem v bližnji prihodnosti verjetno ne bo doživel radikalne spremembe, ki jo je napovedovala globalizacijska teorija: neenak razvoj in periodične gospodarske krize, ki sta sama posledica osrednjega kapitalističnega mehanizma – mehanizma tržne konkurence.¹⁴ Tako lahko rečemo, da se je vsekakor zgodil pomemben premik stran od formalnega, teritorialnega imperializma iz konca 19. stoletja. Vendar s tem se nismo približali h »gladkemu«, konfliktov prostemu globaliziranemu svetu, marveč k regijsko hierarhiziranemu svetu neformalnega, neteritorialnega imperializma med razvitimi in manj razvitimi državami.

Sklep

Mednarodni red vzročnosti ni nadzgodovinsko in nespremenljivo polje geopolitičnega tekmovanja med nehierarhiziranimi političnimi akterji, ki ga žene prvinski *animus dominandi* ali tragična »varnostna dilema«. Prav tako *kapitalistični* meddržavni sistem ni polje, v katerem vedno delujeta dve enakovredni strukturi »logiki«, denimo Harveyjeva teritorialna in kapitalistična logika. Če hočemo zares razumeti delovanje mednarodnega, se moramo ozreti ne k nadzgodovinski sistemski anarhiji, marveč k zgodovinsko

¹⁴ Za teoretsko in empirično izrazito močno razlago, kako tržna konkurenca ustvarja kapitalistične krize in kako je ustvarila veliko recesijo, ki je še danes z nami, glej Kliman (2012).

spreminjajočim se znotrajdružbenim odnosom – sploh izkoriščevalskim odnosom črpanja presežnega bogastva – ter preučiti, kako vplivajo na mednarodne in kako mednarodni odnosi vplivajo nazaj na njih.

Ta metodološki napotek smo s pomočjo pojma lastninskih odnosov najprej uporabili pri teoretiziranju geopolitične dinamike v dobi evropskega fevdalizma in absolutizma. Odkrili smo, da lahko nastanek in kronično agresivnost predmodernega, absolutističnega meddržavnega sistema razložimo s sklicevanjem na takratne predkapitalistične lastninske odnose, za katere je bila značilna politična, ne ekonomska akumulacija. Nato smo se lotili implikacij, ki jih je imela za dinamiko absolutističnega meddržavnega sistema angleška tranzicija v kapitalizem. Zaradi kapitalističnih lastninskih odnosov, ki so v 18. stoletju v Britaniji povzročili samoobnavljajočo se gospodarsko rast in industrializacijo, se je evropsko geopolitično polje počasi začelo spreminjati, tako da je v 19. stoletju sledila vrsta novih tranzicij v kapitalizem, ki je sama spet izrazito vplivala na naravo in dinamiko evropskega meddržavnega sistema – nastajati je začel moderni meddržavni sistem.

Čeprav je v zadnjih desetletjih 19. stoletja vse več evropskih držav začelo temeljiti na kapitalističnih lastninskih odnosih, se je v tem obdobju razmahnil *teritorialni* imperializem, ki naj bi bil značilen za predkapitalistični državni sistem. To navidezno protislovje smo razrešili z razlago več mehanizmov in procesov, zaradi katerih je bil v omenjenem obdobju teritorialni imperializem zelo verjeten prav za *moderne*, kapitalistične države: neenaka in kombinirana narava tranzicij v kapitalizem, stik predkapitalističnih družb s kapitalističnimi in dejstvo, da zunajekonomska oblast kapitalizmu nikakor ni tuja, čeprav ima v njem precej drugačno vlogo. Na koncu smo se obrnili še k razlogom za vnovično spremembo narave meddržavnega sistema, ki se je počasi razvijala tekom 20. stoletja – tj. premik od teritorialnega k neteritorialnemu imperializmu. Videli smo, zakaj napoved globalizacijske teorije, češ da se bo s svetovno tranzicijo v kapitalizem vzročna vloga držav in meddržavnega sistema izrazito zmanjšala, ali da bodo različne svetovne regije postopoma vključene v liberalni red miru in prosperitete, ne drži.

LITERATURA

- Anderson, Perry (1992): *Rodovniki absolutistične države*. Ljubljana: SH.
- Allinson, Jamie C. in Alexander Aniveas (2009): *The uses and misuses of uneven and combined development: an anatomy of a concept*. Cambridge Review of International Affairs, 22 (1): 47–67.
- Aniveas, Alexander (2015): *Marxist Theory and the Origins of the First World War*. V: Alexander Aniveas (ur.), *Cataclysm 1914. The First World War and the Making of Modern World Politics*, 96–143. Leiden: Brill.
- Aniveas, Alexander in Kerem Nisancioglu (2014): *The poverty of Political Marxism*. International Socialist Review 94.

- Archer, Margaret S. (1995): *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bhaskar, Roy (2008): *A Realist Theory of Science*. Oxon: Routledge.
- Brenner, Robert (1985): The Agrarian Roots of European Capitalism. V: T. H. Aston in C. H. E. Philpin (ur.), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, 213–327. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert (1986): The Social Basis of Economic Development. V: John Roemer (ur.), *Analytical Marxism*, 23–53. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert (2001): The Low Countries in the Transition to Capitalism. *Journal of Agrarian Change* 1 (2): 169–241.
- Brenner, Robert (2006): What Is, and What Is Not, Imperialism? *Historical Materialism* 14 (4): 79–105.
- Burr, Vivien (2003): *Social Constructionism*. New York: Routledge.
- Callinicos, Alex (2007): Does capitalism need the state system? *Cambridge Review of International Affairs* 20 (4): 533–549.
- Callinicos, Alex (2009a): *Imperialism and Global Political Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Callinicos, Alex (2009b): How to solve the many-states problem: a reply to the debate. *Cambridge Review of International Affairs* 22 (1): 89–105.
- Callinicos, Alex in Justin Rosenberg (2008): Uneven and Combined Development: The Social-Relational Substratum of 'The International'? An Exchange of Letters. *Cambridge Review of International Affairs* 21 (1): 77–112.
- Chibber, Vivek (2013): *Postcolonial Theory and the Specter of Capital*. New York: Verso.
- Davenport, Andrew (2013): Marxism in IR: Condemned to a realist fate? *European Journal of International Relations* 19 (1): 27–48.
- Davidson, Neil (2014): Is There Anything to Defend in Political Marxism? *International Socialist Review* 92.
- Creaven, Sean (2000): *Marxism and Realism: A Materialist Application of Realism in the Social Sciences*. London: Routledge.
- Gintis, Herbert, Samuel Bowles, Robert Boyd in Ernst Fehr (2005): Moral Sentiments and Material Interests. *The Foundations of Cooperation in Economic Life*. Cambridge: The MIT Press.
- Green, Jeremy (2012): Uneven and combined development and the Anglo-German prelude to World War I. *European Journal of International Relations* 18 (2): 345–368.
- Harvey, David (2003): *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobsbawm, Eric (2012): *Čas imperija*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Hobson, John M. (2006): Eurocentrism and Neorealism in the 'Fall of Mann': Will the Real Mann Please Stand Up? *Millennium* 34 (2): 517–527.
- Kiely, Ray (2012): Spatial hierarchy and/or contemporary geopolitics: what can and can't uneven and combined development explain? *Cambridge Review of International Affairs* 25 (2): 231–248.

- Kiely, Ray (2013): Imperialism or globalisation? ... Or imperialism and globalisation: Theorising the international after Rosenberg's 'post-mortem'. *Dostopno prek*: <http://www.palgrave-journals.com/jird/journal/v17/n2/pdf/jird20132a.pdf> (21. november, 2015).
- Kliman, Andrew (2012): *The Failure of Capitalist Production: Underlying Causes of the Great Recession*. London: Pluto Press.
- Lacher, Hannes (2006): *Beyond Globalization. Capitalism, territoriality and the international relations of modernity*. London: Routledge.
- Lafrance, Xavier (2013): *Citizens and Wage-labourers: Capitalism and the Formation of a Working Class in France*. Toronto: neobjavljena doktorska disertacija.
- Lapointe, Thierry in Frédéric Guillaume Dufour (2012): Assessing the historical turn in IR: an anatomy of second wave historical sociology. *Cambridge Review of International Affairs* 25 (1): 97–121.
- Lees, Nicholas (2013): The sources of social power vol. 3: global empires and revolution, 1890–1945; The sources of social power vol. 4: globalizations, 1945–2011. *Cambridge Review of International Affairs* 26 (3): 598–601.
- Marx, Karl (1973): *Kapital III*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1986): *Kapital I*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mearsheimer, John (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.
- Metcalf, Barbara D. in Thomas R. Metcalf (2006): *A Concise History of Modern India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, Stephen (2012): French Absolutism and Agricultural Capitalism: A Comment on Henry Heller's Essays. *Historical Materialism* 20 (4): 141–161.
- Mooers, Colin (1991): *The Making of Bourgeois Europe. Absolutism, Revolution and the Rise of Capitalism in England, France and Germany*. London: Verso.
- Morgenthau, Hans J. (1947): *Scientific Man vs. Power Politics*. London: Latimer House Limited.
- Morgenthau, Hans J. (1955): *Politics Among Nations*. New York: WW Alfred Knopf.
- Nussbaum, Martha C. (1992): Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism. *Political Theory* 2 (20): 202–246.
- Pashakhanlou, Arash H. (2013): Back to the Drawing Board: A Critique of Offensive Realism. *International Relations* 27 (2): 202–225.
- Rosenberg, Justin (2000): *The Follies of Globalisation Theory: Polemical Essays*. London: Verso.
- Rosenberg, Justin (2005): Globalization Theory: A Post Mortem. *International Politics* 42: 2–74.
- Rosenberg, Justin (2013): Kenneth Waltz and Leon Trotsky: Anarchy in the mirror of 'uneven and combined' development'. *International Politics* 50 (2): 183–230.
- Rutar, Tibor (2015): Ahistorizem historične sociologije: Adam Smith in njegova zapuščina. *Teorija in praksa* 52 (6): 1099–1118.
- Teschke, Benno (2003): *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*. London: Verso.
- Teschke, Benno (2005): Bourgeois Revolution, State Formation and the Absence of the International. *Historical Materialism* 13 (2): 3–26.

- Teschke, Benno (2014): IR Theory, Historical Materialism, and the False Promise of International Historical Sociology. *Spectrum: Journal of Global Studies* 6 (1): 1–66.
- Teschke, Benno, in Hannes Lacher (2007): The changing 'logics' of capitalist competition. *Cambridge Review of International Affairs* 20 (4): 565–580.
- van Apeldoorn, Bastiaan (2014): Geopolitical strategy and class hegemony: towards a historical materialist foreign policy analysis. *Spectrum: Journal of Global Studies* 6 (1): 1–20.
- Weber, Max (1946): Politics as a Vocation. V: Hans H. Gerth in C. Wright Mills (ur.), *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press, 77–128.
- Weber, Max (1978): *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.
- Wood, Ellen Meiksins (2002): *The Origin of Capitalism: A Longer View*. London: Verso.